

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'371

Т.А. Космеда

ПОЗИТИВНА ТОНАЛЬНІСТЬ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ЧИННИК ВЗАЄМО-РОЗУМІННЯ: РОЛЬ ДИСКУРСИВНИХ СЛІВ

У статті розглядаємо прагматику дискурсивних слів, особливості їх використання в аспекті покращення комунікації, досягнення взаєморозуміння. Саме дискурсивні слова можуть створювати як позитивну, так і негативну тональність у спілкуванні, тому слід визнати їх важливу роль у повсякденному дискурсі.

Ключові слова: дискурс, дискурсивне слово, комунікація, прагматика, позитивна тональність.

Космеда Т.А. Положительная тональность коммуникации как фактор взаимопонимания: роль дискурсивных слов. *В статье рассматриваем прагматику дискурсивных слов, особенности их использования в аспекте улучшения коммуникации, достижения взаимопонимания. Именно дискурсивные слова могут создавать как положительную, так и отрицательную тональность в общении, поэтому следует признать их важную роль в повседневном дискурсе.*

Ключевые слова: дискурс, дискурсивное слово, коммуникация, прагматика, положительная тональность.

Kosmeda T.A. Positive communicative tonality as a factor of understanding: the role of discourse words. *The article focuses on the pragmatics of discourse words, peculiarities of their use in the aspect improving communication, achieving understanding. The very discourse words may create positive as well as negative tonality during communication, that's why their role should be acknowledged in an every day discourse.*

Keywords: discourse, discourse word, communication, pragmatics, positive tonality.

В останні роки в Україні з'явилася низка наукових публікацій, де характеризуються особистісно орієнтовані (лінгвоперсонологія) і статусно орієнтовані (інституційна комунікація) дискурси.

Як слушно зауважує Л. Мацько, «сильними стимулами для розвитку сучасної лінгвістики стали вчення про мовну особистість і пізнаний за допомогою мови та відображений у ній засобами мовної категоризації світ...» [12: 366]. Натомість в іншій своїй статті «Дискурсивний аналіз» [11] Л. Мацько не менш слушно вказує на те, що досліджувати необхідно як особистісно-орієнтований дискурс, так й інституційний. Інституційна комунікація – це вид комунікації, який виокремлюють у межах сформованих у суспільстві соціальних інститутів із дотриманням певних формальних та неформальних правил, принципів, норм, настанов, що регулюють різні сфери людської діяльності та організують їх у систему соціальних ролей і статусів.

«До інституційних дискурсів належать такі, якими опікуються офіційні державні або громадські інституції (структури, влада, управління): юридичний, науковий, педагогічний, релігійний, спортивний, музичний,

військовий). У межах цих дуже загальних дискурсів можливі особистісно орієнтовані (індивідуальні) дискурси визначних представників галузі» [11: 418]. Інституційні дискурси, звичайно, протиставляються неінституційним – побутовим і художнім, але в межах останніх інституційні можуть входити фрагментарно. У живому мовленні типи дискурсів переплітаються.

В останні роки дослідження подібного типу актуалізувалися в російській лінгвістиці, зокрема В. Карасик наголошує, що серед лінгвістично релевантних параметрів інституційної комунікації зазвичай виокремлюють мету спілкування, представницьку комунікативну функцію його учасників та фіксовані типові обставини спілкування [2: 135–148].

Комунікацію лікарів у ракурсі дослідження їх стратегій і тактик у спілкуванні з пацієнтами в українському мовознавстві досліджує Н. Литвиненко, зокрема дослідниця фокусує свою увагу на їхній автокомунікації, проте зауважимо, що те, про що пише названа дослідниця, не можна віднести до класичного типу автокомунікації, який схарактеризував Ю. Лотман. Н. Литвиненко спирається на визначення автокомунікації, запропоноване Ю. Лотманом, але далі репрезентує особливий вид соціальної професійної комунікації, що виникає в діалозі лікар – пацієнт. Якщо ми маємо діалог, то комунікацію в його межах вже не можна характеризувати як вияв автокомунікації, тобто розмови Я і Я1. Внутрішнє мовлення лікаря під час діалогу із пацієнтом є реакцією на його розмову із пацієнтом (діалог із собою в діалозі із третьою особою) – це, вочевидь, комбінований вид комунікації, його слід кваліфікувати як полілогу, учасниками якого є лікар як Я (ego) – пацієнт – лікар як Я1 (alter ego).

Очевидно, автокомунікація як внутрішнє мовлення особистості виявляється в різновидах, які ще треба описати.

Натомість Н. Литвиненко робить цікаві спостереження й узагальнення. Вона висновкує, що в лікаря автокомунікація, хоч це і не зовсім точний термін на означення окресленої дослідницею комунікативної ситуації, – «це такий різновид мовленнєвої діяльності лікаря, у якому реалізується його внутрішня робота, пов'язана з декодуванням інформації, наданої пацієнтом. Автокомунікація реалізується на етапах опитування та об'єктивного обстеження у **стратегії оптимізації діалогу**, що виявляє себе в **тактиках перепитування, повторювання та позитивного оцінювання**. Основними мовними засобами, що сприяють вербалізації прагматичних намірів лікаря, є власне повторення, перепитування, номінація ознаки, лексем позитивно-оцінної семантики» [10: 95–96].

Як видається, Н. Литвиненко не зауважила важливої деталі, що має місце під час полілогу *Я лікаря – пацієнта – Я1 лікаря*, причому учасники такого полілогу вступають у мовленнєвий контакт почергово в різному порядку. Его лікаря спілкується з його alter ego не лише в усній формі, що описала дослідниця, але й у писемній, що зазвичай навіть може накладатися на усну, тобто при цьому відбувається аплікація кількох ego, що, можливо, й активізує мисленнєву діяльність лікаря, адже, одночасно розмовляючи з пацієнтом і вступаючи в усний діалог із собою, лікар ще й робить письмові

записи, ще раз сприймаючи інформацію, як це зазвичай буває під час ведення щоденника.

Іншої неточності припустилася Н. Литвиненко тоді, коли потрактувала використані лікарем слова типу *добре, прекрасно, чудово* як форми вираження позитивного оцінювання. Слушною є думка, що лікар «у контексті стратегії оптимізації діалогу використовує тактику позитивного оцінювання, що властива етапам опитування та об'єктивного обстеження. На етапі опитування ця тактика виявляє себе в конструкціях, де вербалізованим є один член речення, позиція якого заповнена лексемою позитивно-оцінної семантики **добре, чудово, гаразд, прекрасно**» [10: 93]. Наведемо приклади, які репрезентує названа авторка:

(1) Лікар: *Скільки часу Вас турбує гіркота?*

Пацієнт: *Десь біля півроку.*

Лікар: **Добре.** *А в який період дня?*

(2) Лікар: *У вас є якісь соматичні захворювання? Нирки? Печінка?*

Пацієнт: *Ні, немає.*

Лікар: **Прекрасно.** *А туберкульозом не хворіли?*

(3) Лікар: *Краплі у Вас при собі є які-небудь?*

Пацієнт: *Так. «Максістрол».*

Лікар: **Чудово.** *А «Офтодент» не пробували?*

Погоджуємося з думкою, що для мовлення лікаря характерна налаштованість на позитивне розв'язання проблеми, це тактика підбадьорювання, «намагання створити і підтримати оптимістичний настрій у пацієнта» [10: 94]. Останній приклад – це реакція на ситуацію розмови з пацієнтом, що викликає в лікаря схвалення. До речі, зазначені слова на шкалі оцінки кваліфікуємо як слова-оцінки [4], що не містять у собі денотативно-сигніфікативного компонента значення, у структурі лексичного значення подібних слів актуалізується лише значення прагматичне. Уважаємо, що той аналіз, який подає Н. Литвиненко стосовно синтаксичної функції наведених у поданих прикладах слів-оцінок, є не зовсім точним, адже тут потрібен аналіз комунікативної ситуації, яку слід оцінювати з огляду на постулати лінгвопрагматики. Вийшовши з формально-граматичної парадигми, дослідниця недоречно в неї повертається. А тут необхідний виключно дискурсивний аналіз, що дає змогу стверджувати: слова типу **добре, чудово, гаразд, прекрасно** – це дискурсивні слова, які можуть утрачати денотативно-сигніфікативне значення. Їх призначення – слугувати зв'язності дискурсу, зокрема в нашому випадку створення його позитивної тональності. Первинна частининомовна приналежність слів у цьому разі нівелюється, нейтралізується. Активізується зовсім інша функція, як видається, функція часток – стверджувати, схвалювати, налаштовувати на позитив, його очікування, зняття стану тривоги, бентежності, встановлення довірливих стосунків і под. До речі, Н. Литвиненко майже підійшла до такого висновку, стверджуючи, що «тоді, коли лексема **добре** вжито в контекстах з негативною оцінювальною інформацією, вона втрачає свій позитивний оцінний зміст, зазнає десемантизації і використовується в діалозі як своєрідний знак, що засвідчує увагу лікаря до інформації, яку надає пацієнт» [10: 94], наприклад:

Лікар: *У Вас з якого боку пішла біла пелена? Чи просто туман з'явився перед очима?*

Пацієнт: *Відразу перед очима біла пляма.*

Лікар: *Добре. А не сльозилися очі?*

Отже, у цьому прикладі яскраво репрезентовано, що ситуація, яка не повинна би схвалюватися, позначається лексемою, що містить у собі позитивні смисли. Звичайно, ці смисли нейтралізовано, у цьому разі **добре** є синонімом («приймаю до відома»). Таку ж функцію, на що слушно зауважує Н. Литвиненко, безперечно, виконують і лексеми типу **гарзд, так, зрозуміло**. Це функція дискурсивних слів, яку помітила дослідниця, порівн.: «...речення з десемантизованими лексемами не вживають як окрему репліку лікаря. Після такого речення репліку продовжують, але відбувається заміна на пряму опитування або зміна об'єкта опитування. Десемантизована лексема якраз і сигналізує про таку зміну. Аналогічну роль виконує і слово-речення **так**, використання якого також свідчить про те, що мовець фіксує свою увагу на певних елементах повідомлюваного. Здебільшого можлива взаємозаміна згаданих десемантизованих лексем словом **так**» [10: 95]. Тут запропоновано механізм визначення дискурсивних слів. До речі, названі слова можуть виконувати і функції вигуків у разі, коли виконують функцію слів, що репрезентують мовленнєвий етикет. Наприкінці розмови «Добре!» увічливо означає «Кінець розмові!», «До побачення!».

Використання наведених дискурсивних слів характерне не лише для мовлення лікарів, але й учителів, педагогів, де також основою комунікативної діяльності повинна бути налаштованість на позитив, спонукання до навчання, заохочування до діяльності; найбільш важливо спонукати того, хто навчається, до сприйняття навчального матеріалу, активізувати пошукову діяльність, викликати бажання навчатися, стимулювати цю діяльність [1; 5; 6; 8].

Під час опитування викладач використовує слова-оцінки типу **добре** з тією самою метою, що й лікарі. У педагогічному дискурсі типовими є такі комунікативні ситуації під час опитування, як наприклад:

Викладач: *Що таке підмет?*

Студент: (Мовчання).

Викладач: *Добре. Точніше, доброго нічого немає. А що таке присудок?*

Тут, буває, як у наведеному прикладі, викладач навіть усвідомлює, що схвальні слова є недоречними, не зауважуючи, що при використанні таких слів у подібних ситуаціях оцінювальна семантика зникає. Подібні слова виконують функцію вказівки на те, що розмова на попередню тему завершилася, здійснюється переключення уваги на інше питання.

Отже, маємо такі функції дискурсивних слів **добре, гарзд, чудово, прекрасно, так** і под., як:

- 1) створення позитивної комунікативної тональності;
- 2) виникнення довірливої, інтимної атмосфери з налаштуванням на позитив;
- 3) сигнал для зняття тривоги, страху, негативних передчуттів і под.;
- 4) сигнал-вказівка, що мовець фіксує особливу увагу на сказаному;
- 5) сигнал для переключення розмови на інший об'єкт;

б) сигнал про те, що перший етап розмови завершено або розмова підходить до кінця, прийшов час виголосити основний висновок, розмова закінчена і под.

Названі дискурсивні слова характерні й для мовлення письменників, креативних особистостей, зокрема і під час їх внутрішнього діалогу, автокомунікації, що може розставляти в такому діалозі крапки, які озвучуються, порівн. поведінку Івана Франка, коли він працював над своїми художніми текстами [7].

Зауважимо також, що під час дослідження мовної особистості Івана Франка, його комунікативної компетенції, його неінституційного дискурсу, фокусуючи увагу на його повсякденному мовленні, було виявлено його улюблені слова зі статусом дискурсивних, як-от: **Так!**, **Харашо!**, **Ладно!** [9].

Використання зазначених дискурсивних слів характерне, як видається, для комунікативного дискурсу українців загалом, оскільки прагматичні функції подібних лексем відповідають основним максимам спілкування. Це віддзеркалюється в паремійному фонді, наприклад: *Так-так! Сказав бідняк*. Тут вбачаємо ще й стилістичний прийом римування, створення співзвучності висловлення для його кращого сприйняття.

Звичайно, в українців є й інші мовні засоби для реалізації комунікативної стратегії лікаря чи вчителя – налаштування на позитив. Це і використання слів зі зменшено-пестливими суфіксами (*Ми усе гарненько перевіримо*), і займенника *ми* для номінації особи пацієнта, що підсилює чинник інтимізації (*Зараз нас оглянуть. Ми це вивчимо*) і под., що ще потребує опису.

Отже, досліджуючи повсякденний професійний дискурс лікарів, учителів, педагогів, учених, письменників, засвідчуємо велику роль у ньому дискурсивних слів, що налаштовують на позитивну комунікацію. Прагматичне значення цих дискурсивних слів не є усвідомленим носіями мови. Семантика слів, що містять позитивне денотативно-сигніфікативне значення, нейтралізується, позитивна семантика зникає, а натомість ці слова починають виконувати нове завдання – сприяти покращенню комунікації, налаштовувати на позитив, проте ця проблема потребує ще вивчення для створення цілісного опису ролі дискурсивних слів у щоденній комунікації. Носії мови повинні усвідомлювати значущість дискурсивних слів, а під час їх професійної підготовки необхідно ввести зазначений матеріал у курс ділового мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Габидуллина А.Р.** Учебно-педагогический дискурс : [моногр.] / А.Р. Габидуллина. – Горловка : Изд-во ГППИИЯ, 2009.
2. **Карасик В.И.** О социолингвистическом анализе дискурса / В.И. Карасик // Основное высшее и дополнительное образование : проблемы дидактики и лингвистики. – Волгоград, 2000. – Вип. 1. – С. 135–148.
3. **Караулов Ю.Н.** Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987.
4. **Космеда Т.** Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки : [моногр.] / Т. Космеда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000.
5. **Космеда Т.** Дискурсивні слова як центр комунікативної стратегії вченого і педагога у проекції на мовну особистість А.П. Загнітка // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць /

Донецький нац. ун-т; наук. ред. А.П. Загнітко]. – Донецьк, 2010. – Вип. 20 : На честь 55-річчя проф. А. П. Загнітка. – С. 205–210. 6. **Космеда Т.А.** Елітарність педагогічного дискурсу викладача вищої школи // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 50. – 2010. – С. 98–105. 7. **Космеда Т.** Комунікативна компетенція Івана Франка міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Т. Космеда. – Львів : ПАІС, 2006. 8. **Космеда Т.А.** Педагогічна неориторика : до проблеми формування комунікативної компетенції сучасного викладача / Т.А. Космеда // Сучасна педагогічна риторика : теорія, практика, міжпредметні зв'язки : [зб. наук. пр. за матеріалами семінару / за ред. Т. А. Космеди]. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 22–33. 9. **Космеда Т.** Типові дискурсивні слова як показник комунікативної компетенції мовної особистості (на прикладі аналізу «живого» мовлення І. Франка) / Т.А. Космеда // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – Вип. 17 / [укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – С. 206–210. 10. **Литвиненко Н.** Автокомунікація в медичному дискурсі (на матеріалі діалогів лікар – пацієнт) / Н. Литвиненко // Українська мова. – № 3. – 2009. – С. 83–96. 11. **Мацько Л.** Дискурсивний аналіз / Л. Мацько // Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : [навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»]. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 414–421. 12. **Мацько Л.** До питання про лінгвокультурологічну компетенцію / Л. Мацько // Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : [навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»]. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 365–369.